

NÉHÁNY SZÓ A TOLDI-MONDA EGY EPIZÓDJÁHOZ.

Az Irodalomtört. Közlemények múlt évi (1908.) 3. füzetében Fóti József Lajos »A Toldi-monda két idegen eredetű epizódja« cz. értekezésében szóvá teszi Toldinak s a »tisztas asszony«-nak az Ilosvai S. Péter-féle »Tholdi« 170—194. versszakában (kiad.: Szilády Áron, O. K. 1895² 60—61. l.) olvasható kalandját, melyet már Szilády »az oroszánra ugrató épen nem magyaros ízű tréfá«-nak nevez. (Bevezetésének 14. l.) A kérdéssel magam is foglalkoztam, még pedig Fótiétől eltérő nyomokon indulva, úgy hogy az aktualitást tekintve, helyesnek vélem, ma még teljesen be nem fejezett vizsgálódásaim adatait, a haladás útjának megjelölésével, közrebocsátani. Fóti, ki egyébként becsületes munkát végzett és seholy igyekszik adatait normaként reánk kényszeríteni, maga is többször utal a tisztázás és kiegészítés szükségére. Vele vitatkozni már ezért sem tartanám helyesnek, de meg adataim egy részének mai napig nem járhatván végire, egyelőre vizsgálódásomat befejezettnek és megállapodottnak nem is tekinthetem, sőt nem tartom lehetetlennek, hogy a birtokomban levő nyomokon újabb, értékes és váratlan eredményekre fogok bukkanhatni; ép ezért a kérdés közelebbi megvizsgálását egyelőre fenn kell tartanunk.

A szóban forgó jól ismert helyet Fóti egész terjedelmében idézi (It. K. XVIII. é. 257—259. l.). Egy fő-ember özvegyének »szerelmére igen gerjede« Toldi; az asszony végre meghívja s a házat ez alkalomra felcziprázza; az egyik ablakra »kárpitot vona«, melyen »egy oroszánnyal aranynyal írva vala«. Az ingre vetkőzött Toldit azután felugratja az oroszánra, azaz kiugratja az ablakon, úgy hogy »Buda piaczára Tholdi csöndülést ugrék. || Csak nyaka nem szegék, igen bosszankodék«.

Szilády, ki helyes irányban először foglalkozott részletesen ez epizód eredetével, a »Toldi« illetőleg »Miklós« nevek hasonlósága alapján, a mint maga is bevallani látszik (20. l.), kissé messzire megy következtetéseivel, midőn például a »Szép Miklós«-ról szóló mesének (Merényi: Sajóvölgyi népmesék II.) érintette helyét (19—20. l.) hozza kapcsolatba Ilosvai soraival; mindössze az »ugrás« és »leesés« fordul elő itt is, ott is, de ezek pusztán szavak; ép így kétes az »Ai Toliszi« énekkel (Radloff: Proben . . . II. 173. l.) való analógia-

keresés azon czímen, hogy Ai Toliszit felesége Ak-kó a nászészakán háromszor úgy rúgja el magától, hogy az ajtó mögé esik (21. l.).

Sziládyn kívül régebbi irodalmunkban Kemény Zsigmond (Tanulmányai, kiad.: Gyulai Pál, Pest, 1870. II. 145—191. I.: »Arany Toldijáról«; kül. 159—60. II.) és Heinrich Gusztáv (Egyet. Philológiai Közöny III. évf. 173—4. II.) csak általánosságokat mondanak ezen epizódot illetőleg. Fóti József Lajos idézett értekezése a mi kalandunk és a sírrablás Ilosvainál egymásba fonódó epizódjait egy már szintén kettős szerkezetű (»egy asszonynyal való komikus felsülés« és »a tulajdonképeni sírrablás«) Boccaccio-féle novellában (Decamer. II. nap, 5. elb.), illetőleg ennek valami lapangó feldolgozásában keresi. Tetszetős és megvesztegető Fótinál, hogy már Ilosvai forrásában összetartozóknak gondolja és keresi ezen epizódokat, annál is inkább, mivel Ilosvainál az összetartozás úgyszólván teljesen külsőleges s így a két jelenetet aligha közelítette invenczióval, saját gondolatmenetével, sőt inkább mintha a forrásában alkalmasint világos és világosságot teremtő összefűzést épen kifejejtette, vagy mint beilleszthetlent egyszerűen mellőzte volna; így az is világos volna, bár e pontot Fóti nem emeli ki, hogy miért volt Ilosvai szemében e két jelenet összefüggő; a gyanutlan olvasó pedig természeténél fogva úgy is hajlandó az együtt kapottban egységet és összefüggést látni. (V. ö. Fr. A. Wolf Prolegg. (Calvary) p. 79. és Mahaffy: A History of Cl. Gr. Literat. II. k. 5. fejj.; 7. l. az Imelmann-féle német fordításban.)

Azonban a Boccaccio-féle eredetet az első részt (vagyis a mi részünket) illetőleg Fóti határozottan nem állítja (265. l.), mivel egyrészt a ravasz szicíliai leánynyal való kaland, a ki Boccaccionál lovagját kifosztja, sok és lényegesebb eltéréseket mutat Toldi és az özvegy asszony kalandjától, semhogy közvetlen mintának volna tekinthető (261—2. l.), másrészt az a választásunk is marad, hogy »Ilosvai tudatosan cserélte fel a novella első kalandját egy másik tréfával« (265. l.). S egyelőre, míg a sejtett változat elő nem kerül, meg kell az utóbbival elégednünk, sőt azzal is megbarátkozhatunk, hogy »kitünő tréfa az özvegy tréfája és utána elég ügyesen (?) következik a sírrablás«. (U. o.) Egy ilyen motívumú külön mesét közöl is a szerző (Jörg Wickram Rollwagebüchlein 40. mese), melyben egy öreg (özvegy) asszony csellel kiugratja a kapun a leányára számító »jambor katonát«, ki szállást kért házánál. (266—7. l.)

Mihelyt legértékesebb ötletét, az eredeti összetartozást, Fóti feladni kényszerül (legalább egyelőre), elveszti előnyét s az első részhez hozott analógia, mely különben egyáltalán nem közelfekvő, teljesen elveszti fontosságát egy vándor-mese motívummal szemben, melynek számos változata visszhangzik a német népköltésben, sőt úgy látszik a Németalföldön is. (Uhland, Schriften 4, 242. l. közöl 2 változatot a 18. századból.)

Az ablakon kitett szerelmes esete kedvelt német énektárgy, mely költőnk korában már nyomtatásban is elterjedt volt (»Drey schöne neue Lieder...« C. 8°, 4 oldalas, alighanem Nürnbergben a XVI. sz. közepén kiadott nyomtatványban és még több kiadásban; így a Brentano-Arnim-féle Wunderhorn 4., 47. l. olvasható változat¹ szintén egy régibb 1570-i »Fliegendes Blatt« lenyomata; még későbbi változatokat (1582-től) szed jegyzékbe Kopp (Zeitschrift d. Vereins für Volkskunde XIV, 64. k. lapjain stb.). Tárgya és fontossága felől helyesen tájékoztat O. Böckel: Psychologie der Volksdichtung, 317. l., elterjedtségét megvilágítandó pedig csak az Erk-Böhme-féle és az ott felhozott változatokat soroljuk fel (megjegyezve, hogy ezeknek legnagyobb részét eddig még nem volt módunkban megszerezni és átvizsgálni, noha bizonyára nem egy tekintetben rejtenek érdekes és jól értékesíthető adatokat): L. Erk-Fr. M. Böhme: Deutscher Liederhort (1893.) I. k. 157. sz. a. (500—505. l.) 5 változat; A. v. Arnim u. Cl. Brentano: Des Knaben Wunderhorn II. 204. (Bremernél 434. l.); Meinert 131. l. (Der Fylgie 1817.); Kretzschmer és Zuccalmaglio: D. Volksl. (1838/40.) II. 105. sz.; Hoffmann(-Richter) Schlesische Volkslieder 121. sz.; Erk: Die d. Volksl. m. ihren Singweisen I. 5., 34. II. 2., 43—45.; W. Walter: Samml. d. L. (1841.) 223.; E. Meier Schwäbische Volksl. (1855.) 218. sz.; Mittler: Deutsche Volksl. (1855.) 293—299. gyűjteményekből összeírva); Fr. W. Ditfurth: Fränk. Volksl. II. rész 51. és 52. sz.; Zurmühlen (-dr. P. Norrenberg: Des Dülkner Fiedlers Liederb. (1875.) 81. és 82. sz.; J. Lewalter: Das Volkslied aus Niederhessen (1890/2.) II. füz. 25. sz. stb.

Vizsgálódásunknál az érintett külső okból csak az Erk-Böhme-féle »Nachtfahrt« cz. öt (a—e) változatra terjeszkedünk ki, mivel esetleg ép ez van kezeink között. Egy legény és három testvér kalandjáról van itten szó. A könyörgő legényt egy kis *παρακλαυσίθυρον* után a legfiatalabb leány bebocsátja: »Sie stellt ihn hinter die Thür | Bis Vater und Mutter schlafen war(n) (9^b, 7^l) | Sie setzt ihn hinter den Tisch, | Sie trug ihm Essen und Trinken vor, | Dazu gebratene Fisch.« (8^e) »Er dacht' er sollt zum Schlafen gehen.« (3. vsz. 2. s.^d) »Da holten sie ihn wieder herfür« (3, 5^d; 9, 3^b; 9, 3^c) és majd a becsalógató legfiatalabb, — a mi legeredetibbnek látszik — (a, b, e), majd a legidősebb (e), majd mind együtt (d), előntvén a fiút, ki semmit se sejt a rossz szándékról (10^c), kitalálják az ablakon (10^a; 10^b; 11^c; 4, 1^d; 9^e), úgy hogy egy kőre pottyán, hol a változatok szerint különbözőképpen (Ripp', Bein, Kopf) megsebesül (11^a; 11/12^b; 12^c; 4, 2/3^d; 10^e). A továbbiak ép úgy, mint az előzmények, már nem érdekelnek bennünket, mivel természetes, hogy se a keret (»Nachtfahrt«), se a legény fogadkozásai (és a morál 12^a, 13^b, 13^c, 11^l) — melyek a változatokban sokszor hiányoznak — illosvainál visszhangot nem kelthetnek. Hogy a

¹ A Fr. Bremer-féle kiadásban (Reclam 1251—6. sz.) nem találtam meg.

német változatokban három leányról van szó, míg Ilosvainál egy özvegyről, azon senki sem fog megütközni, a ki ismeri a hármas szám természetrajzát a népköltésben és tudja, mennyire egy ez a három. Kézzelfoghatóan bizonyítja ezt többek között a Wh. változata is (Bremer, 434. l.), hol ugyan megemlítve, hogy: „Es sind der Tochter drei“ (3, 1) de az egész költeményben csak a legfiatalabbról van szó. Eddig tehát nincsenek akadályai az azonoságnak. Ellenben hűen egyező vonások: a gazdag megvendégelés (8e), a férfi biztos számítása (3^d) és kijátszása (10e): az ablakon való kitevés (minden változatban) és a leesett férfi megsérülése (»Csak nyaka nem szegék«, mondja Ilosvai).

A mint már érintettük változatainkban a sirrablással való összefüggés semmi nyoma nem található. Nincs meg a német változatokban az oroszánkárpit s így az ugratási csel (vagyis a kitessékelés még nincs közelebbről kidolgozva), a mit általában nagyon lényegesnek szoktak tekinteni (Fóti: 260—265. l.), azonkívül a részletezett ingrevetkezés (3^d?); különben mindkét mozzanat lehet okoskodó részletezés, melyet azonban egy eddig meg nem vizsgáltuk változat már könnyen végrehajthatott. Utóbbi indiszkrét kifejtése az »Er dacht' er sollt zum Schlafen gehen« gondolatának, előbbi úgy látszik jövevény motívum arra a feltolakodó kérdésre, hogyan sikerülhetett a leálynak a férfit kituszkolnia. Eredetibbnek látszik a gondolat, hogy erre nem a komplikált ugratási csel szolgál, hanem az egyszerű szószerinti kitasztás, a mihez talán egy földig-érő, vagy egészen alacsony ablak képzetét kell az eredeti szemléletnek tulajdonítanunk. Talán még egy lépéssel lehetséges tovább haladnunk s az építési tipusból a keletkezési helyre következtetni. De ez talán már túl messze vezetne. Úgy hiszem, nem remélünk lehetetlent, ha az ugratás lappangó mintaképét előbb-utóbb felkutathatni véljük.

DR. MARÓT KÁROLY.